

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(1): 112-121, doi: 10.11616/asbi.1205376

Mali İmparatorluğu'nun Siyasi Tarihi (13. ve 14. Yüzyıllar)

The Political History of the Mali Empire (13th and 14th Centuries)

Arif DEMİRER ¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 02.02.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.03.2023

Öz: Bu çalışma da Bilad Es-Sudan topraklarında hüküm süren Mali İmparatorluğu'nun kuruluşundan 1400 yılına kadar olan siyasi tarihi ele alınmaktadır. İmparatorluğun kuruluşu Sundiata destanı üzerinden anlatılarak kurucu Sundiata'nın başından geçen hadiselerle değinilmiş ve Mali'nin nasıl siyasi bir birlik haline geldiği sorusuna yanıt aranmıştır. İbn Haldun'un aktarmış olduğu tarihi kayıtlardan faydalanılarak Mali tahtına geçen mansaların siyasi faaliyetlerinden kronolojik sırayla bahsedilmiş ve imparatorluğun gelişimi özetlenmeye çalışılmıştır. Mali tarihinde öne çıkan liderlerden olan Mansa Musa'nın hac yolculuğunda yaşadıklarına değinilerek bu yolculuk sonrasında ülkesinde gerçekleştirdiği işlerin neler olduğu anlatılmıştır. Mansa Süleyman devrinde 1252-3'te Mali'yi ziyaret eden ünlü seyyah İbn Battuta'nın Mali sarayında şahit olduğu siyasi entrikalara yer verilerek imparatorluğun nasıl zayıflamaya başladığı analiz edilmeye çalışılmıştır. İmparatorluğun yıkılış dönemine dair bilgiler kısıtlı olması nedeniyle İbn Haldun'un bahsettiği son Mansa olan Mahmud'la çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mali, Mali İmparatorluğu, Sundiata, Mansa Musa, Krina Savaşı.

&

Abstract: In this study, the political history of the Mali Empire, which ruled in the territory of Bilad al-Sudan, was described; and it covered the period between its foundation and the year 1400. The foundation of the empire was described through the Epic of Sundiata, and the events that the founder Sundiata lived through were referred to, also the question of how Mali became a political union was tried to be answered. Thanks to the historical records conveyed by Ibn Khaldun, the political activities of the mansas who ruled Mali were mentioned in chronological order and the development of the empire was summarized. Referring to the pilgrimage experiences of Mansa Musa, one of the prominent leaders in the history of Mali, what he did for his country after this pilgrimage journey was discussed. The famous world traveler Ibn Battuta, who visited Mali in the years 1252 and 1253, tried to analyze how the empire began to decline by taking into account the political intrigues he witnessed in the Mali palace during the reign of Mansa Sulayman. Due to the limited information about the dissolution period of the empire, this study was ended with Mahmud, the last mansa mentioned by Ibn Khaldun.

Keywords: Mali, Mali Empire, Sundiata, Mansa Musa, Krina War

Atf/Cite as: Demirer, A. (2023). Mali İmparatorluğu'nun Siyasi Tarihi (13. ve 14. Yüzyıllar). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 112-121. doi: 10.11616/asbi.1205376

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Arş. Gör., Arif Demirer, Bartın Üniversitesi, ademirer@bartin.edu.tr.

1. Giriş

"Malel" adını verdiği Mali'den ilk bahseden kişi Ebu Ubeyd El-Bekrî'dir (Levtzion, 2011: 82; Niane, 1984:126). Mali hakkında kaydedilmiş olan bilgilerin çoğu ise 14. yüzyılda yaşamış olan kuzey Afrikalı tarihçi İbn Haldun tarafından aktarılmıştır. Sözlü anlatıların değerinin farkında olan İbn Haldun, Mısır'da ve Mağrib'de tanıştığı Sudanlılardan Mali İmparatorluğuna dair rivayetleri eserine kaydetmiştir. Eserinde Mali'nin kuruluşundan 1400'e kadar hüküm süren mansaların kronolojisini ve öne çıkan olayları bulmak mümkündür (Levtzion, 1977: 376; Levtzion, 2011: 322). 14. yüzyılda yaşamış olan Faslı gezgin İbn Battuta ise 1352-3'te Mali'yi ziyaret ederek özellikle Mali Sarayı'ndaki yaşantıya dair gözlemlerini ilk elden aktarmıştır (İbn Battûta, 2016: 674-75). 14. yüzyılda yaşayan El Ömerî'de Mali ülkesinde yetiştirilen ürünlerden bölgedeki altının kaynağına kadar farklı konularda bilgiler vererek Mansa Musa'nın hac yolculuğundan bahsetmiştir (Levtzion, 2011: 252-79). Mısırlı tarihçi Makrîzî Mansa Musa'nın hac yolculuğuna değinen bir diğer müelliftir (Conrad, 2005: 35; Levtzion, 2011: 351). Timbuktu'lu tarih yazarlarından Mahmut Katî'de (1468-1552/1593) eserinde Mansa Musa'nın hac yolculuğuna geniş yer vermiştir (Al Hajj Mahmud Kati, 2011: 63-77). 17. yüzyılda yaşamış olan bir diğer Timbuktu tarihçi olan Al-Sa'dî'de eserinde Mansa Musa'nın hac yolculuğu sırasında başından geçenlere ve Timbuktu bölgesinde yaşanan olaylara yer vermiştir (Al-Sa'di, 2003: 9-12). Bu Arapça kaynaklardan İbn Haldun haricindekiler daha çok Mansa Musa'nın hac yolculuğuna yoğunlaşmışlar dolayısıyla imparatorluğun siyasi tarihine ilişkin bilgiler sınırlıdır.

İmparatorluk hakkında diğer önemli bilgi kaynağı ise griotlar olarak bilinen hikâye anlatıcıları tarafından kaydedilen Mandinka sözlü geleneğidir. İmparatorluk hakkında bilinen en önemli sözlü kaynak ise kurucu Sundiata'yı anlatan destan olmuştur. Destan ilk olarak Djibril Tamsir Niane tarafından derlenerek 1960'da yayınlanmıştır. Bu destana göre Sundiata, Yukarı Nijer'in zengin Sankarani bölgesinde bir yeri yöneten Keita klanından bir Malinke şefinin oğludur. Doğuştan gelen sakatlığından mucizevi bir şekilde iyileşen Sundiata, büyük bir avcı ve savaşçı olmuş birçok insanın dikkatlerini üzerine çekerek o zamanlar hüküm süren ve şef olan üvey kardeşi Dankaran-Tuma'nın kıskançlığına maruz kalmıştır (Niane, 2006: 15-21; Levtzion, 1977: 377; Mvuyekure, 2004: 223). Sundiata hayatına yönelik tehditlerde bulunulması üzerine Malinke ülkesi dışına çıkarak sürgüne gitmiştir. Destanın farklı versiyonlarına göre Mema² kralının ülkesinde sıcak bir şekilde karşılanmış seçkin bir savaşçı olduğunu kanıtlayarak burada önemli komuta pozisyonları elde etmiştir. Bu süreçte Malinke ülkesi Soso kralı Sumanguru'nun egemenliği altına girmiş Dankaran-Tuma yenilmiş ve ülke harap olmuştur. Görünüşe göre Sumanguru, Malinke'nin siyasi ve askeri gücünü ezmeye çalışmıştır. Bu durum karşısında Malinke kraliyet ailesinden hayatta kalan hanedan üyelerinden birisi Sundiata'yı bularak geri çağırarak üzere gizlice elçiler göndermiştir. Malinke elçileri onu Mema ülkesinde bulmuş halkına liderlik etmesi için davet etmişlerdir. Sundiata davete icabet etmiştir. Soso³ Kralı Sumanguru'nun pagan olması ve Mema'nın çıkarlarını tehdit etmesi nedeniyle Sundiata'yı destekleyen Mema Kralı emrine savaşçı süvarilerini vermiştir (Niane, 2006: 26-37, 42, 45; Levtzion, 1977: 377; Niane, 1984: 131; Levtzion, 1973: 58).

2. Krina Savaşı ve Mali İmparatorluğun Kuruluşu

Gana İmparatorluğunun yıkılmasından sonra egemenlik küçük şeflikler arasında dağılmıştır. 12. yüzyıla gelindiğinde, bu küçük devletlerin krallarından bazıları Müslüman iken bazıları çok tanrılı atalarının dinine inanmaya devam etmişlerdir. Bu ardıl devletlerin en güçlülerinden birisi de Kanté klanına mensup bir demirci soyu tarafından yönetilen Soso olmuştur. 12. yüzyılda Soso komşu bölgelere doğru

² Soso'nun kuzeydoğusunda yer alan Mema 14 yüzyılda Gana İmparatorluğundan sonra kurulan Soninke devletlerden birisidir (Levtzion, 1973: 74-75).

³ Malinkelerin bir parçası olan Soso'nun başkenti sözlü geleneğe göre Bomako'nun yaklaşık 80 kilometre kuzeyindeki Kulikro bölgesindedir. Aslında Soso sadece demir işinde uzmanlaşmış bir Malinke klanıdır. Efsaneye göre XII. yy.'in sonlarına doğru Soso kralı Kemoko, Kaniaga ve Soso'yu tek bir krallık çatısı altında birleştirmiş onun yerine geçen oğlu Sumanguru'da fetihlere devam etmiştir. 13. yüzyılın ortalarından itibaren, bu demirci klanı, İslam'ı reddetme ve Soninke bölgesini ele geçirme konusunda açık bir isteklilik göstermiştir. Gana İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra kurulan Soso bölgesindeki en güçlü krallıklardan birisi olmuştur (Niane, 1984: 124-25; Conrad, 2005: 34).

genişlemiş ve eski Gana İmparatorluğu üzerindeki otoritesini genişletmiştir (Conrad, 2005: 33). Soso'nun hemen güneyinde Manden ülkesinde, Nijer Nehri'nin her iki kıyısında Mande halkının birçok küçük şefliği vardı. Bu şeflikler, kültürel kurumları paylaşımlarına, birbirleriyle evlenmelerine ve bölgeler arası ticaret yapmalarına rağmen temelde birbirinden bağımsız halde yaşamışlardır. 13. yüzyılın başlarında pagan lider Sumanguru güneye doğru hâkimiyetini genişleterek Mande şefliklerini fethetmiş ve onları Soso'ya eklemiştir (Conrad, 2005: 34).

Soso lideri Sumanguru'nun Mande şeflikleri üzerindeki hâkimiyeti uzun sürmemiş Mema ülkesinde sürgünde olan efsanevi lider Sundiata destanında geçtiği üzere yola çıkmış ve dağılık haldeki Mande şefliklerinden askeri destek alarak güçlü bir ordu halinde örgütlemiştir. Savaş öncesinde Malinke şefleri toplanarak Sundiata'yı askeri liderleri olarak onaylamışlardır (Levtzion, 1977: 378). Bu nedenle Malinke birliğinin savaş öncesinde şekillendiğini söyleyebiliriz Hazırlanan ordu Soso Kralı Sumanguru üzerine yürümüştür. Sundiata'nın Soso'ya karşı bu hücumuyla birlikte Sumanguru kendi ülkesine doğru geri çekilmiş ve Sundiata Malinke ülkesinin kalbine doğru ilerleyerek bir dizi zafer kazanmıştır. İki büyük savaşçı arasındaki bu savaş, sözlü gelenekler tarafından iki güçlü büyücü arasındaki mücadele olarak sunulmuştur. Belirleyici savaş Nijer kıyısındaki Krina'da Beledugu'nun güneyinde Soso ile Malinke toprakları arasındaki sınırda gerçekleşmiştir (Levtzion, 1973: 59; Davidson, 1991: 98). Muhtemelen 1230'lar da gerçekleşen Krina savaşıyla Sundiata büyük bir zafer kazanmıştır (Conrad, 2005: 35). Bu savaş Mali İmparatorluğu'nun asıl kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Kazanılan zaferin ardından, Sundiata ordularını Sumanguru'nun müttefiklerine karşı savaşmak için göndermiştir. Bu seferleri Sundiata ordusunun komutanlarının her yönden toprakları fethettiği başka seferler izlemiştir. Sundiata'nın fetihlerinin kapsamını tanımlamak zordur. Sundiata'nın Bambuk'u, Aşağı Senegal ve Gambia'yı da ele geçirerek ülkesinin sınırlarını her şeyin bittiği yer olarak ifade edilen Atlas okyanusu kıyılarına kadar genişlettiği söylenmektedir (Levtzion, 1973: 59; Kavas, 2003: 496).

Sundiata askeri zaferinin ardından imparatorluğu sağlamlaştırmaya odaklanmıştır. Savaş bittikten sonra bütün reisler tekrar Kabe'de (Kangaba) toplanmışlar. Orada Malinke şefleri, liderleri olarak Sundiata'ya bağlılık yemini etmişler, her şef daha sonra Sundiata'dan kendi şefliğini kabul etmiştir. Böylelikle Malinke ülkesi, bağımsız şefliklerin ittifakı olmaktan çıkmış ve Keita'nın yönetici klan olduğu bağımlı eyaletlerle tek bir imparatorluk haline gelmiştir. Sundiata büyük toplantıdan sonra başkenti o zamanlar harabe halde olan Niani'ye taşımıştır. Küçük bir atadan kalma köy olan bu yer büyük bir imparatorluğun başkenti, siyasi ve ticari bir merkez haline gelmiştir (Levtzion, 1973: 60-62; Levtzion, 1977: 378). Sundiata Krina zaferinden sonra kendisini askerleriyle destekleyen Mema kralına zengin hediyeler göndermiştir. Sundiata ile Mema kralı aralarında, Soninke devleti Mema'nın özerk bir krallık olarak Mali İmparatorluğu'na dâhil edildiği bir ittifak anlaşması yapmışlardır (Levtzion, 1977: 378).

3. İmparatorluğun Gelişimi

İmparatorluğun kökenlerine dair efsanelerde Hz. Peygamber'in siyahi arkadaşı Bilal'e kadar uzanan bir soyağacı sunulmaktadır (Niane, 2006: 2; Levtzion, 1987: 125). Ancak bunu kanıtlayacak yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Haldun Mali'nin hac yapan ilk Müslüman hükümdarı olarak Barmandana'yı anmakta ve ondan sonraki hükümdarların hac ibadetinde onu örnek aldıklarını vurgulamaktadır (Levtzion, 2011: 322, 333; Levtzion, 1973: 56). Efsanelerde adı geçen Sundiata öncesi dönemdeki hükümdarların gerçekliği tespit edilemez, ancak Sundiata'dan on dördüncü yüzyılın sonuna kadar İbn Haldun tarafından kaydedilen Mali hükümdarlarının ayrıntılı bir kronolojisine sahibiz. Bu kronoloji, Soso'yu yenen, topraklarını fetheden ve ellerinden iktidarı alan Mali'nin büyük hükümdarı Mari-Djata ile başlar. Mari-Djata, kuşkusuz sözlü geleneklerin Sundiata'sı ile aynı kişidir (Levtzion, 1987: 125).

1240'ta Gana İmparatorluğu'nun başkenti Kumbi Saleh'i ele geçiren Sundiata Gana tarafından kontrol edilen neredeyse tüm toprakları fethetmiştir (Niane, 1984: 133). Ayrıca Sahra-ötesi kervan yollarının güney ucunun ve yukarı Nijer ile Senegal Nehirleri arasındaki Wangara altın yataklarının kontrolünü ele geçirmiştir. Altın ve tuz ticaretini canlandıran Sundiata yirmi beş yıl hüküm sürdükten sonra 1255'te ölmüştür (Mvuyekure, 2004: 223; Commission, 2005: 148-149).

Sundiata'nın yerine 1255'te Mansa Uli/Wali geçmiş 1260-77'de hüküm süren Memlük Sultanı Baybars döneminde Mısır'dan geçerek hacca gitmiştir. İbn Haldun Mansa Uli'nin Mali'nin en büyük hükümdarlarından birisi olduğunu yazmıştır (Levtzion, 2011: 324, 333; Conrad, 2005: 35; Monteil, 1929: 365). Hakkında daha fazla bilgi bulunmayan Mansa Uli'nin yerine kardeşi Wati (1270-71) ve ardından başka bir kardeş olan Halife (1274-1275) tahta geçmiştir. Akıl sağlığı pek yerinde olmayan Halife kendini okçuluğa adanmış halkına ok atıp onları sebepsiz yere öldürmüş bu yüzden halkı ona karşı ayaklanarak onu öldürmüşlerdir (Levtzion, 2011: 333; Levtzion, 1987: 126; Monteil, 1929: 366). Halife'nin iktidarı sırasında İmparatorluğun otoritesi sarsılmış Songhay'ın Mali yönetiminden ilk kez kurtulması belki de zayıf fikirli Halife'nin saltanatı sırasında olmuştur. Songhay prensleri olan Ali Kolon ve Salman Nari, Mali sarayında rehine olarak yaşamışlar fırsat kendini gösterdiğinde, Ali Kolon, belki de Mali hükümdarının hizmetinde komuta ettiği birliklerin başında, kardeşi ile Mali'den ayrılarak ülkesine dönmüştür. Kaçışı sırasında onu durdurmak için gönderilen birliklerle savaşıp memleketine ulaşmayı başarmıştır (Al-Sa'dî, 2003: 7; Anonim Ek, 1913: 335; Levtzion, 1973: 76).

Halife'nin öldürülmesinden sonra 1275'te iktidar Sundiata'nın kızından torunu olan Ebu Bekir'e geçmiştir (Levtzion, 1977: 380). Birbirini izleyen üç erkek kardeşten sonra bir kız kardeşin oğlu olan Ebu Bekir'in tahta çıkması aslında kuraldan bir sapmaydı. Bir sözlü rivayete göre, Bata-Mande-Bory adlı Ebu Bekir, dedesi tarafından evlat edinildiği için tahta geçme hakkı kazanmış olmalıdır. Ebu Bekir'in Halife'yi tahttan indiren saray görevlileri tarafından hükümdarlık iddiası şüpheli olduğu için kral yapılmış olması da mümkündür. Ebu Bekir'in saltanatı 1285'e kadar sürmüştür ardından taht kraliyet ailesinin azatlı kölesi olan Sakura tarafından ele geçirilmiştir (Levtzion, 1973: 64-65; Gailey, 1981: 66).

Sakura döneminde İmparatorluk Sundiata ve Mansa Uli döneminde olduğu gibi güçlü bir hükümdara sahip olmuştur. Sākūra el-Malik el-Nasır ibn Kalavun'un ikinci saltanatı sırasında (1299-1309) hac yapmış ve dönüş yolculuğunda Tajūrā'da öldürülmüştür (Levtzion, 2011: 334). Onun hükümdarlığını Malililer desteklemeseydi Sakura'nın böyle bir yolculuğa çıkıp aylarca uzakta kalması muhtemelen mümkün olmazdı. Aslında böylelikle onun Mali'nin en büyük hükümdarlarından biri olduğu ortaya çıkmıştır. Sakura, imparatorluğa siyasi istikrar getirmiş Kuzey Afrika'dan ticaretin gelişmesini sağlamış ve Mali'nin refahını artırmıştır. Sakura ayrıca imparatorluğu yeni bölgelere genişletmiş, egemenliği batıda Atlas okyanusu ve Gana'dan doğuda Takrür diyarına kadar genişletmiştir. Doğu sınırını Songhay topraklarına itmiş ve onun saltanatı sırasında Mali, Gao krallığının kontrolünü tekrardan ele geçirmiştir (Conrad, 2005: 36; Mvuyekure, 2004: 157; Kavas, 2003: 496).

Sakura'dan sonra taht meşru varislerine geri dönmüştür. Bir sonraki hükümdar, Mansa Uli/Wali'nin oğlu Mansa Qu/Gao olmuştur. Mansa Qu'nun yerine ise oğlu Mansa Muhammed geçmiştir. Mansa Muhammed sonrasında İbn Haldun'da adı geçmeyen ancak Ömerî'de bahsedilen Ebu Bekir adında bir mansa 1310'da Mali tahtına çıkmış ve Atlas Okyanusu'na keşif amacıyla açıldıktan sonra kendisinden bir daha haber alınmamıştır.⁴ Daha sonra taht 1312'de Sundiata'nın kardeşi Ebu Bekir'in torunu Mansa Musa'nın olmuştur.⁵

⁴ Charles Monteil İbn Fazlullah el-Ömerî'de geçen bir pasaja dayanarak yapmış olduğu sıralamada Mansa Muhammed'den sonra Mali tahtına 1310'da Mansa Ebu Bekir'in geçtiği bilgisini aktarmaktadır. Bu pasaja göre eski Kahire idarecisi İbn Amir Hacib Mansa Musa Mısır'da iken onunla görüşüp bazı sorular sormuştur. Bu sorulardan birisi de hükümdarlığı kimden devir aldığı olmuştur. Mansa Musa cevaben; "Biz hükümdarlığı miras yoluyla geçen bir eve mensubuz. Benden önceki hükümdar Atlantik Okyanusu'nun en uzak sınırını keşfetmenin imkânsız olduğuna inanmadı ve bunu şiddetle yapmayı diledi. Bunun için 200 gemiyi adamlarla doldurdu ve onlara yetecek kadar altın, su ve yıllarca yetecek erzak ile donattı ve onlara önderlik etmesi için görevlendirilen adama "Okyanusun sonuna gelmeden veya erzakınız ve suyunuz tükenmeden geri dönmeyin" diye söyledi. Uzun bir süre onlardan kimse geri dönmedi. Sonra bir gemi geri döndü ve kaptanına ne haber getirdiklerini soruldu. Dedi ki "Evet ey Sultan, açık denizde güçlü bir akıntıya sahip nehir görününceye kadar uzun bir yolculuk yaptık. O gemilerin sonucusu benimkiydi. Diğer gemiler önden gitti. Ama oraya vardıklarında geri dönmediler ve bir daha onlar görüldü ve onlara ne olduğunu bilmiyoruz. Bana gelince hemen geri gittim ve o nehre girmedim" Fakat padişah ona inanmadı. Sonra o padişah 1000 kendisi ve beraberindekiler için 1000'de su ve erzak için olmak üzere toplam 2000 gemi hazırlattı. Kendisine vekâlet etmem için beni bırakıp adamlarıyla birlikte Atlantik Okyanusu'na açıldı. Bu onu ve onunla birlikte olan herkesi son görüşümüz oldu. Böylece kendi başıma hükümdar oldum." yanıtını vermiştir (İbn Fazlullah el-Ömerî, 2010: 56; Levtzion, 2011: 334.; Levtzion, 1973: 65).

1312 ile 1237 yılları arasında 25 sene tahtta kalan Mansâ Musa Mali'yi refah, şöhret ve toprak bakımından zirveye taşımıştır, imparatorluğun İslami görünümünü şekillendirmiş ve ona evrensel bir ün kazandırmıştır. 1324 yılında yerine oğlu Magha/Muhammed'i⁶ bırakarak yola çıktığı hac ziyareti Mısır'da derin bir iz bırakmıştır (Levtzion, 1973: 65). Mansa Musa hac için hazırlanırken, tebaasından özel bir katkı olarak ülkesinin her yerinden erzak toplamıştır. Kendisine ve karısına hizmet edecek ve erzak taşıyan köleler, kervanı koruyacak askerler ve devlet ileri gelenlerinden oluşan binlerce kişi eşlik etmiştir (Levtzion, 1977: 394). Kervanı çölün zorluklarından çok çektikten sonra Mısır'a ulaşmış, Memlük Sultanı Muhammed bin Kalavun'a 50 bin dinarlık zengin bir hediye göndermiştir. Ayrıca Mekke ve Medine'de de 10 bin dinar sadaka dağıtmıştır (İbn Fazlullah el-Ömerî, 2001: 70) O kadar çok altın harcamış ya da vermiştir ki Kahire'de altının değeri önemli ölçüde azalmıştır. Mısırlı tüccarlar sadeliklerini ve saflıklarını sömürdükleri Sudanlılarla yaptıkları işlerden büyük kârlar elde etmişlerdir. Mansa Musa getirdiği büyük miktardaki altını tüketmiş ve dönüş yolculuğunda Mısırlı tüccarlardan fahiş bir faizle borç almak zorunda kalmıştır.⁷

Makrîzî'nin aktardığına göre Mansa Musa Memlük sultanı ile görüşmesi sırasında huzura geldiğinde yeri öpmeye zorlanmış ancak o bunu reddederek tercümana "*Ben Maliki mezhebindenim ve Allah'tan başkasına secde etmem*" demiştir. Bunun üzerine Memlük Sultanı onu hoş görerek yanına çekmiş ve onurlandırmıştır (Levtzion, 2011: 351). Mansa Musa'ya hükümdar muamelesi yapılmış ve hacdan önce Kahire'de kaldığı üç aylık süre boyunca ikamet etmesi için bir saray ödünç verilmiştir. Büyük kervanı Kahire'nin dışında piramitlerin yakınında kamp kurmuştur. Mansa Musa, Mısırlı hacıların Mekke'ye giden kervanına katılarak hac yolculuğuna devam etmiştir (Conrad, 2005: 38; Levtzion, 1977: 394). İbn Haldun'a göre Mansa Musa ve maiyeti Mekke'den Kahire'ye dönüşlerinde ana kervandan ayrılarak yollarını kaybetmişlerdir. Onlara yolu gösterecek bir Arap yoldaş olmayınca tamamen kaybolmuşlar ve su bulamamışlardır. Tam olarak bilmedikleri bir rota üzerinden doğruca yürüyerek bugünkü Süveys'te deniz kıyısına varmışlardır. Fırsat buldukça balık yemişler ve ana gruplarından ayrılanlar yerel Bedevi halkı tarafından kaçırılmış ve köle olarak alıkonulmuştur (Levtzion, 2011: 324; Conrad, 2005: 36-37). Makrîzî (1364-1442) bu süreçte Mansa Musa'nın halkının ve develerinin üçte birinin telef olduğu bilgisini paylaşmıştır (Levtzion, 2011: 351).

Mansa Musa hac dönüşünde peygamber soyundan gelen bazı kişileri yanında Mali'ye götürmek istemiş ve onlara 1000 miskal altın teklif etmiş, bu kişilerden 4 tanesi gelmeyi kabul ederek Mali'ye kalıcı olarak yerleşmek için aileleriyle birlikte ona eşlik etmişlerdir (Al Hajj Mahmud Kati, 2011: 70-71; Monteil, 1929: 400; Conrad, 2005: 39). Ayrıca Mansa Musa Gırnatalı şair ve mimar Ebu İshâk es-Sâhilî (1290-1346) ile birlikte ülkesine dönmüş Timbuktu'da ona şehrin Ulu Camisini (Cingareybîr) ve Timbuktu'nun güney tarafında Malinke dilinde "Sultanın Sarayı" anlamına gelen "Madugu" diye adlandırılan bir bina inşa ettirmiştir (Al-Sa'dî, 2003: 10). Târîhu'l-Fettâş'ta geçen bilgiye göre Mansa Musa hac ibadeti dönüşünde geçtiği kasabalardan Doukourei, Goundam, Direi, Ouanko ve Bako'da camiler inşa ettirmiştir (Al Hajj Mahmud Kati, 2011: 64, 66).

Mansa Musa hac yolculuğuna çıkmadan önce muhtemelen Gao üzerinde otoritesini yeniden kurmak zorunda kalmıştır. 17. yüzyılın Müslüman vakânüvisi Al-Sa'dî, Gao ve Timbuktu'nun fethini Mansâ Mūsâ'nın hac ziyaretiyle ilişkilendirmiştir. Muhtemelen bu fetih sıfırdan olmayıp yeniden hâkimiyet tesis etmek şeklinde gerçekleşmiştir (Al-Sa'dî, 2003: 10; Levtzion, 1973: 75). Ayrıca Mansa Musa Gao'ya

⁵ İbn Haldun Mansa Musa'yı kurucu lider Sundiata'nın kardeşi Ebu Bekir'in torunu olarak değil oğlu şeklinde vermektedir. Mansa Musa'nın Sundiata'dan yaklaşık 100 yıl sonra hüküm sürdüğü düşünüldüğünde Ebu Bekir'in oğlu olması pek muhtemel görünmemektedir. Sözlü geleneklerde de Faga Laye'den Bogari'nin (Ebu Bekir) oğlu ve Mansa Musa'nın babası olarak bahsedilmektedir (Levtzion, 1977: 380; Levtzion, 1973: 65).

⁶ Yerel dildeki Magha ismi Muhammed anlamına gelmektedir (Levtzion, 1973: 65).

⁷ Tüccarlar arasında 50 bin dinar borç veren Sirâceddin Beni'l Kuveyk adında bir tüccar vardı. Sirâceddin'den Mansa Musa'nın emirleri de borç almıştır. Tacir borcun tahsilatı için vekilini göndermiş anca o Mali'ye varıp geri dönmeyince Sirâceddin oğluyla birlikte yola düşmüştür. Timbuktu'ya ulaşmış, Ebu İshâk es-Sâhilî onu evine misafir etmiş o gece Sirâceddin vefat etmiştir. Bu olay halk arasında zehirlendiği kuşkusuyla dedikodulara yol açmış oğlu "*Bende onlarla beraber aynı yemeği yedim! Eğer içinde zehir olsaydı hepimiz ölürdük. Eceli gelip vefat etmiştir*" demiştir. Sirâceddin oğlu Mali'ye varıp alacağını tahsil ettikten sonra Mısır'a dönmüştür (İbn Battûta Tancî, 2006: 679-80; Levtzion, 2011: 334; Conrad, 2005: 38; Al-Sa'dî, 2003: 11).

geldiğinde burada cuma namazını kılmış ve şehrin dışında bir cami ile birlikte mihrap inşa ettirmiştir. Al-Sa'di kendi dönemine kadar bu yapının ayakta olduğundan bahsetmiştir (Al-Sa'dî, 2003: 10).

Mansa Musa ünlü hac ziyaretinden sonra Fas'lı Merînîler ile diplomatik ilişkiler başlatmış karşılıklı hediye ve elçi alışverişinde bulunmuştur.⁸ Ayrıca Mağrib'in ticaret şehirleri Mali'ye ilgi duymaya başlamışlardır. İslami bilginin gelişimini teşvik eden Mansa Musa Kuran okulları kurmuştur. Kahire'de ve kutsal yerlerden birçok kitap satın almıştır. Walata'nın önemli hale gelmesi ve Jenne ile Timbuktu'nun bir yüzyıl sonra dünyaca ünlü şehirlere dönüşmesi muhtemelen onun saltanatı sırasında yapılanların etkisiyle olmuştur (Niane, 1984: 151; Levtzion, 1977: 381,392).

Mansa Musa'nın 1337'de ölümü üzerine yerine oğlu Magha tahta geçmiştir. Mansâ Musa oğlu Maghâ'yı vekili ve daha sonra halefi olarak atayarak, kardeşi Süleyman'ı ailenin en yaşlı erkeği olarak hükümdarlık hakkından mahrum etmişse de 4 yıl sonra Magha'nın ölümü üzerine 1341'de Mansa Süleyman tahta geçmiştir (Levtzion, 1973: 66; Levtzion, 1977: 381). Mansa Süleyman güçlü bir hükümdar olup kardeşi Mansa Musa'nın sağlamlaştırdığı geniş imparatorluğu bir arada tutmayı başarmıştır. Mansa Musa'nın başlattığı Fas Sultanı ile elçilik ilişkilerini sürdürmüştür (Levtzion, 1973: 66).

Al-Sa'dî'nin verdiği bilgiye göre muhtemelen 1343'te gerçekleştiği düşünülen önemli bir olayda Mossilerin Timbuktu'ya saldırısıdır. Bu tarihlerde Timbuktu önemli bir ticaret merkezi haline gelmeye başlamış şehir Mali hâkimiyetindeyken pagan Mossilerin saldırısına maruz kalmıştır. Mossiler şehre saldırdıklarında burada kalıcı olmamışlar yakıp yıkarak yağma yapmışlar sonra ganimet elde ederek geri ülkelerine çekilmişlerdir. Timbuktu'daki Mali otoritesinin temsilcisi Mossilere karşı şehri savunamayıp terk etmiştir. Mossilerin gitmesinden sonra Malililer geri şehri kontrolleri altına alarak yüzyıldan fazla buraya hâkim olmuşlardır (Al-Sa'dî, 2003: 11-12).

1352-3'te Süleyman'ın saltanatı sırasında Mali'yi ünlü seyyah İbn Battuta ziyaret etmiş ve imparatorluk genelinde hüküm süren güvenlikten bahsetmiştir. Ünlü seyyah Mansa Süleyman ile tanışmış ve kardeşi Mansâ Musa'nın cömertliğine karşın halkın ondan cimriliği nedeniyle nefret ettiğini kaydetmiştir. İbn Battûta Mali'de kaldığı süre boyunca Mansa'nın sarayı, tahtında oturduğu tarzından yapılan törenlere ve huzura kabulüne dair geniş bilgiler vermiştir (İbn Battûta, 2016: 668-673).

İbn Battuta, kraliyet ailesi içindeki kopuşa ışık tutan bir olayın görgü tanığı olmuş ve bu durumu özetle şu şekilde aktarmıştır; *"Ben Mali'deyken hükümdar, amcakızı ve aynı zamanda büyük hatun olan Kâsa'ya öfkelenirdi. "Kâsâ" siyahlar nezdinde kraliçe anlamına gelir ve onların töresine göre yönetimde hükümdarın ortağıdır... Hükümdar bu hatunu kumandanlarından birisinin evine hapsedirerek yerine bey soyundan gelmeyen diğer karısı Bencû'yu geçirdi. Ahali bu konuda ileri geri laflar etti, hükümdarın yaptığı bu işi beğenmedi....Kumandanlar Kâsâ ile ilgili dedikoduya başladığında hükümdar onları büyük kabul salonunda topladı Tercüman Duga öne çıkararak oralıların diliyle kumandanlara seslendi. - Siz Kâsâ ile ilgili çok laf ettiniz! O büyük bir suç işlemiştir! Daha sonra Kâsa'nın cariyelerinden ayakları zincirli, elleri boynuna bağlı bir kız getirildi. -Bildiğini söyle! dendi ona. Cariye kız, Kâsa'nın kendisini amcaoğluna gönderdiğini, hükümdarı tahttan indirme konusunda ona çağrıda bulunduğunu anlattı. Meğerse Kâsâ, Kenburi'ye kaçan Jata'ya: -Ben ve bütün ordu senin emrindeyiz diyormuş. Kumandanlar bu sözleri duyunca -Büyük bir suç bu! Kâsâ ölümü hak etti dediler. Kâsâ ölüm korkusuyla hatibin evine sığındı"*(İbn Battûta, 2016: 674-75). Mansa Süleyman, 1352 veya 1353'teki bu darbeyi önlemeyi başarmıştır. Ancak yedi yıl sonra, ölümünün hemen ardından 1360 yılında kendi evi ile kardeşi Mansa Müsâ'nın evi arasında iç savaş çıkmıştır. 24 yıl hüküm süren Mansa Süleyman'dan sonra oğlu Qâsâ/Kanba tahtı devralmış sadece dokuz ay tahtta kaldıktan sonra veraset mücadeleleri sırasında 1360'ta ölmüştür. Yerine Mansa Musa'nın oğlu Magha'dan torunu olan II. Mari Jata (taht 1360-1373) geçmiştir. Mansa II. Mari Jata İbn Battuta'nın asi prens olarak anlattığı ve Kâsâ ile işbirliği yapan Jata'dır.

⁸ Fas ile Sudan arasında ekonomik ve dini bağların kurulmasının ardından diplomatik ilişkiler gelişmiştir. İbn Haldun'a göre, elçilik mübadelesi, Ebu'l-Hasan'ın 1337'de Tlemcen'i fethetmesinden sonra başlamış. Ebu'l-Hasan Malili elçilere hürmetle davranmış ve Mali kralına zengin hediyelerle bir heyet göndererek karşılık vermiştir. Mansa Müsâ, elçiler Fas'tan dönmeden ölmüş ve Ebu'l-Hasan'ın hediyeleri Mansa Süleyman'a ulaşmışmıştır. Bu muhtemelen Süleyman'ın krallığı Mansa Müsâ'nın oğlu yeğeni Magha'nın elinden almasından kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir (Levtzion, 2011: 340-41; Levtzion, 1977: 395).

1360'lara gelindiğinde taht için yapılan iç savaşlarla sarsılan imparatorluk II. Mari Jata devrinde daha da zayıflamaya başlamıştır (Levtzion, 1977: 381-82; Conrad, 2005: 44).

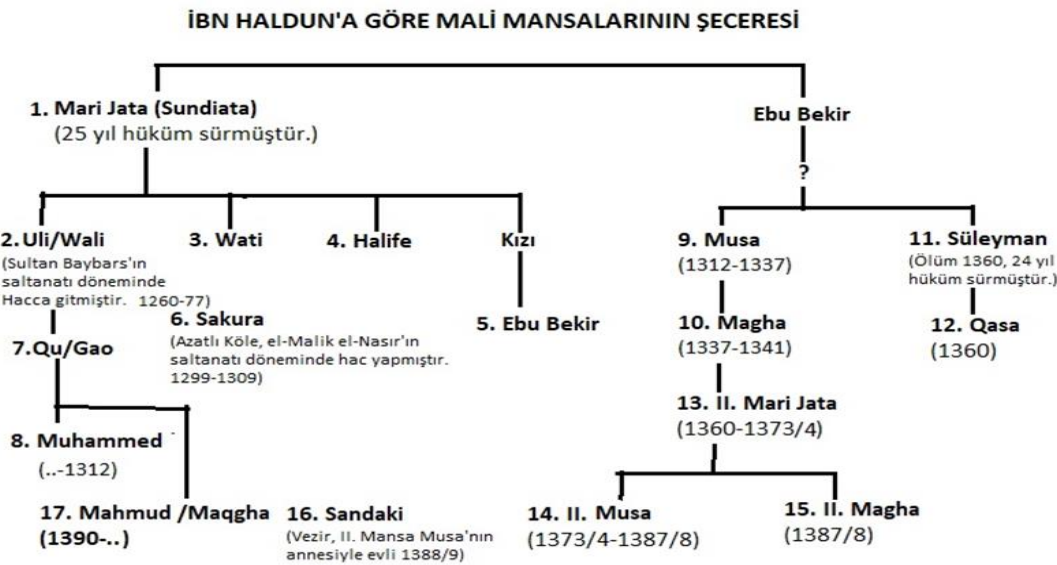
4. İmparatorluğun Gerilemesi

1360 yılında Mali tahtına geçen II. Mari Jata devri hakkında bilgiye yine İbn Haldun'da rastlıyoruz. İbn Haldun II. Mari Jata'yı imparatorluğun hazinesini tüketen, müsrif, tebaası arasında çok fazla acının kaynağı bir tiran olarak anlatmıştır. İmparatorluk hazinesinin en nadide ve en değerli mülkü sayılan yekpare altın parçası "hacer al-dhahab"ı gülünç bir fiyata Mısırlı tüccarlara sattığından bahsetmiştir. II. Mari Jata'nın uyku hastalığına yakalanarak 2 yıl boyunca bu hastalıktan müzdarip olarak 1373-4 öldüğü bilgisini vermiştir (Levtzion, 2011: 336).

II. Mari Jata'nın yerine oğlu II. Mansa Musa tahta geçmiştir. Halkına karşı adalet ve anlayış yolunu benimseyen Musa babasına hiç benzememiş onun yaptığı uygulamaları terk etmiştir. Zayıf karakterli olması nedeniyle II. Mansa Musa devlet yönetiminde geri planda kalmış ülke veziri Mari Jata'nın eliyle idare edilmiştir. Mansa Musa 14 yıl boyunca ölümüne kadar sözde bir hükümdar olarak kalmıştır. Vezir Mari Jata iç savaş sırasında ve eski hükümdar II. Mari Jata'nın idaresi döneminde kötüleşen imparatorluğu başarıyla restore etmiştir. Mari Jata orduyu seferber ederek muhtemelen isyan halinde olan doğu vilayetlerine boyun eğdirmek istemiştir. Gao'nun doğusunda Sanhacelerin ülkesindeki Takedda'yı kuşatmak için orduyu göndermiş ancak şehri feth edememiş olmakla birlikte Mali'nin Gao ötesindeki doğu sınırı üzerindeki kontrolünü yenileyip genişletmiştir (Levtzion, 1977: 383; Conrad, 2005: 45-46; Levtzion, 1987: 127).

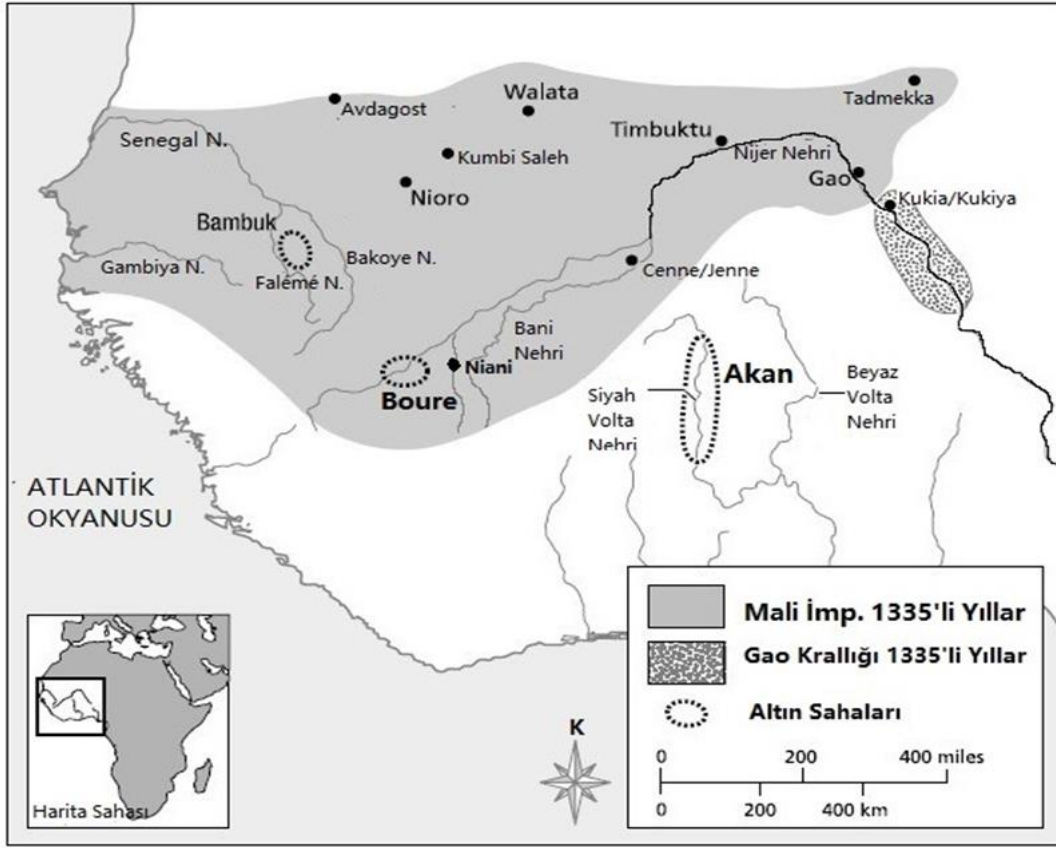
II. Mansa Musa'nın 1387'de ölümüyle yerine kardeşi II. Mansa Magha tahta geçmiştir. Muhtemelen II. Mansa Magha'da saray görevlilerinin elinde bir kukla olmuş başa geçmesinden 1 yıl sonra öldürülerek yerine II. Mansa Musa'nın annesiyle evlenen vezir Sandaki geçmiştir. Sandaki bir kaç ay sonra II. Mari Jata'nın ailesinden birisi tarafından öldürülmüştür. Bu kez 1390'da tahta kurucu lider Sundiata'nın yani Märi-Djäta'nın oğlu Mansa Uli'nin oğlu Mansa Qu'nun soyundan geldiğini iddia eden Mahmud adında bir mansa geçmiştir (Levtzion, 2011: 337; Levtzion, 1977: 383; Levtzion, 1973: 69-70; Monteil, 1929 432). Mahmud Arapça kaynakların bahsettiği Mali mansalarının sonuncusudur. Ondan sonrakilerin adlarından sözlü gelenekte bahsedilir ancak onları herhangi bir tarih ile ilişkilendirmek pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle tarihsel resmin neresine uyduklarını bilmenin bir yolu yoktur (Conrad, 2005: 46).

Tablo 1: İbn Haldun'a Göre Mali Mansalarının Şeceresi

Kaynak: (Levtzion, 1963: 353).

Harita-1: 1335'li Yıllarda Mali İmparatorluğu ve Gao Krallığı

Kaynak: Bu harita David Conrad'ın eserinden alınarak Türkçeleştirilmiştir (Conrad, 2005, 47).

5. Sonuç

Sözlü kaynakların geniş yer verdiği ve tanrı kahramanı olarak sundukları Sundiata Mali İmparatorluğu'nun öne çıkan siyasi liderlerinden birisi olmuştur. Malinkelerin siyasi birlik haline gelmelerinde etkin rol oynayarak küçük şefliği büyük bir imparatorluğa dönüştürmüştür. Bunu yaparken bağımsız Malinke şefliklerinin itaatlerini kabul ederek onları bir çatı altında toplamıştır. Sundiata'nın bu birliği oluşturmasında 1230'larda gerçekleştiği düşünülen Krina Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının önemli etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle bu zafer araştırmacılar tarafından Mali İmparatorluğu'nun kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.

Mali'de imparatorluk bünyesinde tahta geçişlerde sabit kuralları olan bir veraset sisteminin uygulanmadığını görüyoruz. Taht babadan oğula devir olduğu gibi başka bir kardeşe, kız kardeşin oğluna, amcaoğullarına veya kraliyet ailesinin azatlı kölesine geçtiği durumlarda yaşanmıştır. Bu kuralsızlık durumu kimi zaman imparatorluk içerisinde taht kavgalarına yol açmıştır.

Mali İmparatorluğu'nda yaşanan en dikkat çekici hadiselerden birisi de Atlas Okyanusu'nun en uzak sınırlarını keşfetmek gayesiyle denize açılan Mansa Ebu Bekir'in seferidir. Bu sefer her ne kadar sonuçsuz kalıp Mansa Ebu Bekir'den bir daha haber alınamamış olsa da bir Mali Mansa'sının coğrafi keşiflerde bulunma isteği vurgulanması gereken bir durumdur.

Mali Mansa'larının neredeyse yarıya yakını hac ibadeti için Mekke'ye gitmişlerdir. Bu mansalar arasında yaptığı hac yolculuğu ile en meşhur olanı ise Mansa Musa'dır. O yolculuğu sırasında özellikle Kahire'de dağıtmış olduğu altınlarla adını duyurmuş ve Mali'ye evrensel bir ün kazandırmıştır. Mansa Musa'nın ünü Afrika sınırlarını aşarak Avrupa'ya kadar ulaşmış ve 1375'te Mayorkalı Abraham Cresques'in çizdiği Katalan Atlası'nda elinde altın bir küre tutarken tasvir edilmiştir. Mansa Musa Mali'ye kazandırdığı

ünün yanında ülkenin ilmi, mimari ve kültürel gelişimine önemli katkılar sunmuş Timbuktu ve Jenne gibi şehirlerin öne çıkmasında etkili olmuştur.

Mansa Süleyman devrinde Mali'yi ziyaret eden İbn Battuta ilk elden aktardığı bilgilerle bir taraftan imparatorlukta hâkim olan güven ortamından bahsederken diğer taraftan sarayda dönen entrikalara yer vermiştir. Onun bu ziyareti ve verdiği bilgiler Mali tarihi için oldukça kıymetlidir. Çünkü İmparatorluk hakkında bilgi kaynakları oldukça sınırlıdır.

Sonuç olarak Mali İmparatorluğu batı da Aşağı Senegal ve Gambiya nehirlerinden, doğu da Tadmekka'ya, kuzeyde Sahra kıyılarından güneyde Yukarı Nijer'e uzanan coğrafyaya hâkim olarak en geniş sınırlarına ulaşmış ve 14. yüzyılın ortalarına doğru altın çağını yaşamıştır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Al Hajj Mahmut Kati. (2011), *Ta'rikh al fattâsh The Timbuktu Chronicles 1493-1599*, Edit. Christopher Wise, Africa Word Press, New Jersey.
- Al-Sa'di, 'Abd Al-Rahman İbn 'Abd Allah. (2003), *Timbuktu and the Songhay Empire: Al-Sa'dîs Ta'rikh Al-Sudan Down to 1613 and Other Contemporary Documents*, Translated and edited. John O. Hunwick, Brill Press, Boston.
- Anonim Ek. (1913), "*Tarikh el-Fettach*" ou *Chronique du Chercheur: Documents Arabes Relatifs à l'histoire du Soudan*, Traduction française O. Houdas et M. Delafosse, L'ecole des Langues Orientales Vivantes, Paris.
- Commission. (2005) Mali Empire, *Encyclopedia of African History and Culture*, 2, Ed. Willie F. Page, A Learning Source Book Press, New York, p.148-149.
- Conrad, D. (2005), *Empires of Medieval West Africa Ghana, Mali, and Songhay*, Fact on File Inc. Press, New York.
- Davidson, B. (1991) *Africa in History*, Simon&Schuster Paperbacks, Newyork.
- Galey, H. A. (1981), *History of Africa*, 1, Robert E. Krieger Publishing Company, Florida.
- İbn Battûta Tancî. (2016), *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,
- İbn Fazlullah El-Ömerî. (2010) *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emşâr*, 2, Edt. Kamil Salmân al-Jubûrî- Mahdi al-Najm, Dar A-Katab Al-İlmiyah Yayınları, Lübnan.
- İbn Fazlullah El-Ömerî. (2001), *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emşâr*, 4, Tahkik; Muhammed Abdülkadir Hiresat, İsam Mustafa Akle, Yusuf Ahmed Beni Yasin, Merkezi Zayed li't-Türas ve't-Tarih Yayınları, BAE el-Ayn.
- Kavas, A. (2003), Mali, *DİA*, 27, TDV Yayınları, İstanbul, s. 493-504.
- Levtzion, N. (1963), The Thirteenth and Fourteenth Century Kings of Mali, *The Journal of African History*, 4(3). Cambridge University Press, p. 341-353.

- Levtzion, N. (1977), The Western Maghrib and Sudan, *The Cambridge History of Africa*, Vol III, Cambridge University Press, New York, p. 331-463.
- Levtzion, N. (1987), The early states of the Western Sudan to 1500, *The History of West Africa*, edited by J. F. A. Ajayi and Michael Crowder, Vol. I, Columbia University Press, New York: p. 114-151.
- Levtzion, N. (1973), *Ancient Ghana and Mali*, Methuen&Co LTD Press, London.
- Levtzion, N. (2011), *Corpus of Early Arabic Sources for West Africa*, Markus Wiener Publishers, Princeton.
- Monteil, C. (1929), Les Empires Du Mali: étude d'histoire et de Sociologie Soudanaises, *Bulletin du Comite' d 'Etudes Historiques et Scientifiques de l'Afrique Occidentale Française*, 12(1-2), Nouvelle edition, Maisonneuve et Larose, Paris, p. 291-447.
- Mvuyekure, P. D. (2004), *World Eras 500-1590 West African Kingdoms*, 10, Thomson Gale Inc. Press, New York.
- Niane, D. T. (1984), Mali and the Second Mandingo Expansion, *General History of Africa*, 4, Edt. Djibril Tamsir. Niane, Unesco/University of California Press, Berkeley, p.117-172.
- Niane, D. T. (2006), *Sundiata an epic of old Mali*, Trans. G. D. Pickett, Pearson Longman Press, Harlow, England, p.15-21.